

gukban, népszemléletükben és felelősségvállalásukban egyképpen teljes emberek voltak, sugárzó egyéniségek. „A reformkorban szerettem volna élni” – mondta egyszer. „Milyen jó, hogy a történelem, a nagy rendező okosan osztja el a kivételes embereket korszakok szerint.” Szabó T. Attilára a huszadik század magyarságának volt igazán szüksége, Erdélyben és az egész nemzetben.

Beke György

Emlékezés Kiss Lajos néprajztudósra

Kiss Lajosra emlékező írásával köszöntjük az 1921. június 16-án, a Szeged közeli Sándorfalván született, de ezer szállal Hódmezővásárhelyhez kötődő, 85. évét ünneplő Kristó Nagy István író, főszerkesztőt, a Magvető Könyvkiadó főszerkesztőjét, aki Németh Lászlót hosszú szilenciuma után elsőként hozta vissza az irodalomba, és folytatta könyveinek kiadását. Németh László egyik Vásárhelyről írt regényében Égető Eszter személyében Kristó Nagy István édesanyjáról rajzolt feledhetetlen portrét.

(A szerkesztőség)

Kiss Lajost tulajdonképpen későn ismertem meg, főként ahhoz képest, hogy nagyapámnak, dr. Kenéz Sándor ügyvédnek jó barátja volt, s az ő tarhonyatermelési elképzeléseit pontosan meg is örökölte az *Ethnographia* egyik számában, ahonnan (és családi elbeszélésből) ezt Németh László be is építette az *Égető Eszter* „csomorkányi” körképébe. (Megírta ezt a vállalkozást jóval korábban Bibó Lajos is.) Kiss Lajos életművének jelentőségére Ortutay Gyula hívta föl a figyelmemet, amikor a harmincas évek vége felé Szegeden magántanárként tartott előadásait hallgattam, s ott említette, hogy a vásárhelyi Kiss Lajosnak van egy jelentős, de kiadatlan könyve a szegény emberek életéről. Minden bizonnyal Ortutay kiadói befolyásának, valamint Sárközi Györggyel, mint az Athenaeum lektorával fennállott jó kapcsolatának köszönhető, hogy *A szegény ember élete* megjelent és mondhatni elsőpró sikert aratott. Eladta a könyvet már az, hogy *A szegény ember élete* jelent meg, amelyben a *Viharsarok* s Erdei Ferenc több kötete (*Magyar város*, *Parasztok* stb.). De Kiss Lajos kötete önmagában is megérdemelte a „felfedezést” a néprajzos (sőt szociográfus) szakma, meg az egész, haladó szellemű olvasótábor által is.

1945 után az első hatalmas kötet (*Vásárhelyi művészet*, 1957.) talán Pogány Ö. Gábor pártfogásának volt köszönhető, de nyilván Ortutaynak volt része abban is, hogy Kossuth-díjat kapott, s néprajzi tanulmányai egymás után láttak napvilágot a Magvetőnél, ahová jómagam 1959-ben kerültem, tehát a korábbi kötetek megjelentetésében semmi részem nem volt, bár ezekről nem egy elismerő kritikát tettem közzé. Am annál inkább fontosnak tartottam egy, a kisebb tanulmányokat egybegyűjtő nagy kiadvány megjelentetését és szerkesztését. Az „Atyával” (ahogy magunk között hívtuk) persze már előbb találkoztam. Kis ember volt, mély hanggal. A *Vásárhelyi kistükör* (1964) szerkesztése során szorosan együtt dolgoztunk, s én nem „cenzor” voltam, csak segítőkész, hogy minél több kerüljön bele a kötetbe, annál is inkább, mert Lajos bácsi már súlyos beteg volt, s a rák közeli halálával fenyegetett... De megérte s a nyakán hatalmas daganattal vette át az első példányt, melynek megjelenését sírva köszönte meg. Többször nem is találkoztunk.

Ámde, a korábbi kapcsolatokat tekintve nem hallgathatók a *Puszták népében* megjelent szép írásáról, amelyben a munkaártalom (ólommérgezés) révén különféle látomásokat megélt fazekasokról emlékezett, azután az Elek Jusztina nevű „naiv költő” versei iránti érdeklődésről, melynek során a Juszti néniel folytatott levelezése s a versek egésze Anyámhoz került, s ebből válogattam össze a Péter László szerkesztette szegedi *Somogyi-könyvtári műhelyben*, 1975-ben megjelent *Elek Juszti verseiből* című tanulmányt, a versek legjavával, különös tekintettel Juszti néninek Tornyaihoz való kapcsolatára. Ennek volt köszönhető a máig is birtokom-

Kiss Lajos családja. A kép hátoldalán saját írásával: Szülei: Varga Judit és Kiss Tamás, Jusztina nővérem és Eszter húgom. Készült: 1892.

ban lévő hatalmas portré ükapámról: tulajdonképpen az első jelentős Tornyai mű. Az Elek Juszti versek jó része azóta is kiadatlan.

Ami Kiss Lajos alkotó tevékenységének lényegét illeti: ő abból a néprajzos rétegből indult, amely elbeszélés-szerűen adta elő, amit a népeletről megfigyelt. Ezért oly jól olvasható máig is *A szegény emberek élete* (az eredeti két kötetből készült összevonás). Az egész magyar néprajztudomány innen indult, még Györffy Istvánnak is van ilyen elbeszélésszerű kötet (Szilaj pásztorok, 1928). Ez az elbeszélő stílus kapcsolódik Mikszáthoz (pl. a hálygot operáló kovács történetével, amely közhelyé lett), meg Tömörkényhez, tehát a népiesből *népivé* fordult (vagyis nem a lehajló, hanem a belülről való) parasztábrázoláshoz. Ennek a művészi és befogadói tekintetben talán jelentős ám tudományosan legalábbis vitatható előadásmódnak problematikusságára szintén Ortutay hívta föl a figyelmemet, ezért nem is tudtam tiszta szívvel támogatni Szűcs Sándornak hasonló szellemben írt néprajzi elbeszéléseit. De rájött erre maga Kiss Lajos is, és életművében (először az apró közleményekben, aztán több művében) benyomul a *pozitívizmus!* Szépirói teljesítmény és pozitívista tudományosság egysége Kiss Lajos igazi érdeme s ideje erre is rámutatni, mert épp' a pozitívizmus tárgyilagossága s pontossága (pl. az adatközlők hiteles megjelölése) e tudomány kulcskérdése.

Különben azt is tisztázni kellene (korabeli jegyzőkönyvek?), hogy Kiss Lajosnak mért kellett Vásárhelyről a távoli Nyíregyházára menekülnie, s egy városi tiszttviselő, meg később volksbundistává lett görögkeleti pap „gyűjtő” révén miként fosztották ki az általa létesített néprajzi gyűjteményt. Ő maga erre csak célzásokat tett.

Kristó Nagy István